

Jakin (1956), aurreko eta berehalako testuinguruan

JOSEBA INTXAUSTI

Idazlea, historialaria eta *Jakin*-eko kidea

Jakin 1956ko udazkenean jaio zen, eta urte-modu hartako euskal bizitza kulturalari begiratu bat ematea dagokit.

Orain hogeita hamarren bat urte egin behar izan nuen gauza bera¹, baina handik hona idatzitakoa (guztia ez bada ere) gogoan hartuz egingo dut oraingoan. Izan ere, ez da falta garai hartaz azterlanik: hauetako batzuk euskal kulturari orokorrean dagozkionak izan dira²; besteak, berriz, Erbeste kulturala aztertu dutenak³, eta, azkenik, baita *Jakin* aldizkariaren historia arakatu digutenak ere⁴.

Lehen urte haietako *Jakin*-en historia errealitate mugatua da, noski, gizarteko barruti jakineko lana, baina ez da historia isolatua, inondik ere, eta aldatuz datorren euskal kulturako azalpen aski adierazgarria gerta daiteke. Eta, agian, lagun lezake, gainera, urak bere orokorrean nondik zihoazen so egiteko. Dena den, ez naiz azterlan sakonago eta zabala-goetan sartuko, eta bizi izandako garai haien lekuko bezala ere jardungo dut hemen.

Bi hamarkada kontrajarri: 1940koa eta 1950ekoa

Hasteko, esan dezadan frankismoko lau hamarkadak ez zirela izan mortu eta hilak, gorabehera eta aldakuntzarik gabekoak (1936-1975); hau da, boteredunek ez zuten beti berdinez zapaldu edo mugatu, eta euskal gizarteak molde ezberdinetako erantzun eta ekimenak izan zituen denboraren harian, alderdi politiko kontrajarrien aldetik ere. Begi bistakoa da hori.

1940.ekoa gerraoste gordinena izan zen, eta horren barruan euskarazko produkzioak ez zuen lekurik izan Hegoaldean, harik eta 1947-1949.etan zerbait-zerbait mugitzen hasi zen arte⁵. 1950eko hamarkadan berritasun nabari eta jakin-neko batzuk behintzat ezagutu genituen; horien artean bat, *Jakin* aldizkariarena bera. 1960ko hamarkada oso bestelakoa da: ikastolak datoz, Irratia ere bai, astekariak, kanta berriaren lehen pausoak, argitaletxe berriak, etab.

1950.eko hamarkadan, badirudi euskal kulturagintzan Erbesteak eta Barruak elkarri begiratu eta elkarren lehia ariko direla, urruntasun geografikoaren gaintik hurbiltasun sozio-kulturala bilatu, batzuetan hala nahi izan zelako eta bestetan parean gertatu zelako, gehiago gabe. Ikus dezagun xehetasun gehiagoz.

Hamarkada batetik besterakoan, ez gaude, noski, bat-bateko bihurgune hertsian, baina bai bihurgune mantso eta kalkulatu batean. Estrategia politiko eta kulturalak aldatze-ra doaz, apurka-apurka.

Erbesteak eratutako kultur produkzionik zabalena, Buenos Airesen, Ekin argitaletxetik zetorrena zen (1942...)⁶. Zoriturrez, urrun egoteaz gain, Hegoaldera sartzeko bidezidor bihurriak bilatu behar izaten zituen honek.

II. Mundu-Gerra amaitu eta Gerrate Hotzera pasatu aurretik ere, Erregimenak komenigarri ikusi zuen euskal kulturari (oraindik gaztelaniaz bakarrik) leihatilaren bat irekitzea, segur aski sistemaren barruko zenbait kritikoagok premiazkoa ikusten zuelako eta aurpegia zerbait garbitu beha-

rra zegoelako. Une horretan jaioko da Donostian Euskalerrriaren Adiskideen Elkarteko *Boletín* zeritzana (BRSBAP, 1945), bizitza luzekoa eta garrantzizko historia egin duena⁷.

Gogora dezagun nortzuk dituen *Boletín* horrek lehen urteetako lankideak, nortzuk eta zein koloretakoak.

Lehenengo, noski, Erregimenekoak edo berorren hurbilekoak daude: Erregimenetik datozen J. M. Areilza (1945), J. L. Banús Agirre (1945)⁸, A. Tovar (1945)⁹ eta J. Berruezo (1945)¹⁰ edo J. Urkixo karlista (1945)¹¹, nahiz M. Ciriquiain-Gaiztarro (1945). Bestalde, ez da falta jende libreagorik: F. Arozena (1945), J. Caro Baroja (1945), J. B. Merino Urrutia (1945). Horra datoz laster tradizio abertzalekoak ere: Jesus Elozegi (1946), A. Irigarai (1946)¹², Justo Garate (1947), Jose Artetxe (1948), I. M. Barriola (1948), Manuel Lekuona (1948), Aita Donostia (1949), eta are nabarmenago: K. Mitxelena (1949), Jesus Galindez (1951), Antonio M. Labaien (1951).

Idazleon historia pertsonalak ezagutzen dituenak badaki, berorien aldizkariko presentziak zer esan nahi zezakeen: Hegoaldean hurbiltasun kultural berriak jaiotzear daude, konbentzimendu politikoetan dimisorik eman gabe. Gerrako garaituetako batzuek, bederen, onartu dute Aldundi frankistak abiarazi duen kultur aldizkari berriaren balio kultural posiblea.

Aldizkari-harpidedunen zerrendak ezagutzen ditugu, eta kopuru polita zen horiena: 1945eko izendegiak erakusten duenez, 580ren bat harpidedun izan zuen urte hartan, eta 1949ko albisteetan gora egiten du kopuruak: milaren bat harpidedunetara edo iristen ari zen *Boletín*-a¹³, hutsarte kultural nabaria zerbait betetzera zetorrelako, noski.

Dena den, artean (1945), dena erdaraz dago.

Azken gerrate karlistaren ondoren bezalatsu, badirudi kultur bideei ekin beharko zaiela gerra zibil galduaren ondoren eta guretzat hutsala gertatutako Aliatuen garaipenaren biharamunean.

Testuinguru politikoa berria da European eta munduan. 1945ean aliatuek irabazi dute beste gerra handia, baina Fran-

cok bere eserlekuan jarraitzen du, aldakuntzaren itxaropenak gero eta urriagoak direla. Estatu Batuek onartu dute Erregimenaren lankidetzatza, Espainiaren nazioarteko politikari ateak irekitzen dizkiote iparramerikarrek (1950), Vatikanok Konkordatu sinatu du (1953) eta Espainia onartu dute NBen (1955). Gerrate Hotzean gaude.

1940.eko hamarkada amaitzean zantzu berriak suma daitezke: Arantzazukoek lortzen dute beren *Egutegia* argitara eman eta milaka ale banatzea (1947), Lekuonak heldu dio berriz bere idazketari (*Iesus aurraren bizitza*, 1948); bestalde, S. Mitxelenak molde berriko saioak egingo ditu bere *Arantzazu* poeman eta historian (1949, 1951). Baina, batez ere, ikustekoa da hamarkada hura itxi orduko nola berreskuratzen duen euskal kulturak, aspalditik iragarritako poema handia (Orixeren *Euskaldunak*, 1950), eta urte berean baita garaian guztiz praktikoa eta noblea zen *Meza-Bezperak* liburua (1950) (ertzak urreztatuta zituena!). Esan daiteke, bi liburu hauetan dutela beren lehenengo hitzordua aurreko belaunaldiak eta garaiko gazteek.

Laster, 20ren bat urte beteko ditu gerra ezer gutxi ezagutu zuen gazteria batek, baina haren oroitzapen isildua gogoan duenak. Euskaltzalea da gazte hori, eta badaki gurasoekin bidegabekeria latzak egin zirela.

Arazoi kontrajarriengatik, euskal Erbeste politikoak eta Erregimen frankistak ere molde berri batez begira dezakete edo behar dute euskal kulturarekikoa, nahiz eta azken xedeak, alde batean eta bestean, zinez kontrajarriak dituzten.

1950.eko hamarkadan euskal Erbeste politiko-kulturala ekimen berrietan sartuko da: Eusko Ikaskuntzak Kongresuak antolatuko ditu (Miarritze, 1948; Baiona/Uztaritze, 1954) alde batetik¹⁴, eta Jaurlaritzak I. Euskal Batzar Orokorra (*I Congreso Mundial Vasco*) bilduko du geroxeago (Paris, 1956-09-23 / 1956-10-01)¹⁵.

Erregimenak, edo berorren ildoko zenbait disidentek, euskarazko kulturari tartetxo bat bederen eman diezaiokeela uste du, nonbait. Nazioartean jada lortu duen segurtasun

berriak, batetik, eta kanpoko euskal salakuntzei aurre egin nahiak, bide zerbait liberalagoak urratzera eramango du.

Hemen eman daiteke, segur aski artean euskalgintzatik kanpo ageri zaigun, baina pisu ideologiko-kultural handia izan zezaketen *Conversaciones Católicas Internacionales de San Sebastián* deituak (1947-1959). Urtero ospatu ziren Europako intelektual katoliko demokraten topaketa hauek, Karlos Santamariaren gidaritzapean, eta 1950.eko hamarkada bete-bete hartu zuten. Garbia zen hor katoliko liberalen ahotsa, eta bere aldizkaria ere izan zuen (*Cuadernos*); Kontzilio aurreko bururik argienak pasatu ziren Elkarrizketa haietatik, eta prentsako haien oihartzuna handia zen nazioarteko aldizkari katolikoetan, eta Espainiako egunkarrietan ere. Ikerlanak dauden puntuan egonik, zaila da jakitea zein pisu izan zuten euskaltzaleen artean, nahiz eta badakigun Santamariak bere sustapen eta antolakuntza lanetan zebilela, abertzaleak ere aintzakotzat hartu izan zituela¹⁶.

Zenbait politikari eta intelektualek, gerra pasatua dela, eta utzitako zaurien ondorioak leundu egin beharko direla uste du. Hezkuntzako Ministerioan Ruiz Jiménez dago, hain zuzen Tovar Salamancako Unibertsitateko Errektore den urte ber-beretan (1951-1956). Giro berritze horregatik ere sortu ziren, noski, Salamancako «Cátedra Larramendi» hura (1952)¹⁷, eta Donostiako Urkixo Mintegia, bere *Anuario* eta guzti (1954)¹⁸. Gerraurretik zetorren zenbait ikertzaile ere hurbilduko zen, orduan, Donostiara, J. M. Lakarra nafarra, adibidez¹⁹.

Bien bitartean, euskal Erbeste kulturala berean ari da, Mexiko, Caracas edo Buenos Airestik. Iparraldea ere ez dago geldirik, eta iristen dira, tantaka bada ere, euskararen eta euskal kulturaren azalpen berriak, aldizkariak bezala liburuak ere. Ale gutxi sartzen dira barrura, baina datozen gutxi horiek eskuz esku doaz, bereziki Ikastegi eliztarretara heltzen direnean. Dena den, txikia eta erdi ezkutua da irakurlego hori.

Politikariak ari dira, noski, beren isilpeko aldizkarietan: *OPE* berriemailea (Oficina de Prensa Euzkadi), *Euzko Deya* guz-

tiak, etab. Baina aldi berean, 1950eko horretan kultur aldizkariak ere beren lekua hartuko dute, eta ez Erbestean bakarrik, baita Hegoaldean ere; lehenengoak gaztelaniaz edo frantsesez datoz: *Eusko-Yakintza* (Baiona, 1947), *Boletín del Instituto Americano de Estudios Vascos* (Buenos Aires, 1950)²⁰.

1950eko hamarkadak bestelako berritasun ausarta dakar euskal kulturara, Erbestean bezala Hegoaldean ere: euskarazko kultur aldizkari erdi-goikoena. Bi izen dira aipatzekoak:

- Bata Ameriketako *Euzko-Gogoa* (Guatemala, 1950-1955; Miarritze 1956-1959).
- Bestea bertakoa, *Egan* (Donostia: 1948, 1954...).

Berritasun nabaria da hau, kultura jaso eta eskolatua euskaraz ere egin daitekeela baieztatzen diguna. Esperientzia berri hau ezinezkoa zen 1940ko hamarkadan, baina egingarria gertatu zen hurrengoan.

Erbesteak hartu zuen ahalegin honetan aurrea. Erbesteak orokorrean baino gizon eta lagun-talde batek, *Euzko-Gogoa*-n Zaitegi baita lehenengo, eta hura bezala, batez ere Lagunditik ateratako jende eskolatua (Orixe, Andima, Argarate, etab.)²¹.

Horrelako jatorria ez duen hainbat lagun ere ingurura biltzea lortu zuten, gainera: lehenengo urtean bertan, J. Mirande, T. Monzon, J. M. Barandiaran, Iratzeder, G. Urrutia, A. Zatarain, N. Tauer, etab. Guztiak ere libertate-usaina du, eta leialtasun abertzale politikoen aurpegia ez du moztortuko *Euzko-Gogoa*-k. Amerikan jaioa izanik ere, *Euzko-Gogoa*-k ia bere bizialdiaren erdia Miarritzen eman zuen (1956-1959), Euskal Herrian bertan, beraz, baina zorigaitzeko muga-hesia tarteko zela.

Euskarazko *Egan*-en kasua oso bestelakoa da. *BRSBAP*-en eranskin bezala agertu zen lehenengo (1948); hortaz, Euskalerrriaren Adiskideek eraman zituzten orduan formalki orrialde haiek. Lehenengo ibilaldiko *Egan* elebidunean (1948-1952), erdal idazle ezagun batzuk baditugu: 1948an bertan, Blas de Otero, J. M. Azaola, G. Celaya, M. Ciriquiain-Gaiztarro, eta

euskal lanetan M. Lekuona, K. Sagartzazu eta Salvatore Mitxelena ageri dira. Urte horietan idatzi zuten, gainera, Emerterio Arrese, Jose Agerre, Julian Alustiza, Jautarkol (Luis Jaurégi), Orixe edo Xanti Onaindiak.

Bost urte geroago (1953), urte horretako zenbaki bakarra erabat euskaraz agertu zen, eta Julio Urkixo Mintegiak bere ardurapean hartu zuenetik (1954), aldakuntza adierazgarri baten aurrean geunden. Aldizkariaren asmoak birdefinitu egin ziren orduan, «Asmo berri» editorialean: jada erabat euskarazko kultur aldizkari bihurtzea erabaki baitzen²²:

- Kalera begira ari nahi dugu, baserrira begira baino gehiago. Eta, kalean, gure gisako ikasi edo erdi ikasientzat.
- [...] berdin zaigu hizkera hemengoa edo hangoa izatea, euskara —izenez eta izanez euskara— baldin bada.

Une hartako eta ondoko gidariak ezagunak ditugu beren izen-abizenekin: Antonio Arrue (1903-1976)²³, Aingeru Iriagarai (1899-1983) eta Koldo Mitxelena (1915-1987). 1954-1955. etako emaitza ez zen izan handia, artean, beharbada euskal idazleen indarrak *Euzko-Gogoa*-n eroso zebiltzalako.

Garaiko gazte euskaltzaleok adi-adi geunden *Euzko-Gogoa*-ri zein *Egan*-i, aldizkari bakoitzak baitzituen bere xarma eta erakarmena, elkarren osagarri edo kontrajarriak zirenak²⁴.

Bestalde, 1950eko hamarkadak bestelako berritasunik ere ekarri zuen euskaltzaleon mundura: Euskaltzaindia abiaraztera zihoan Krutwig²⁵, artean bizirik zegoen Azkue jaunaren ondoan (†1951). Euskaltzain berriak izendatuko ziren, urratsez urrats: besteak beste, Krutwig (1947), P. Lafitte (1949), M. Lekuona (1950), L. Villasante (1951), K. Mitxelena (1952), A. Arrue (1954), etab. Eta Eladio Espartza karlista nafarrari ere eman zitzaion bere lekua.

Oso apalki izan arren, liburugintza ere suspertzen ari zen, kopuruz zerbait, baina batez ere lekukotasunez, euskal literaturaren historia gure eskuetan jarriz, bertantxe eta bero-bero. Euskal Literatura bat izana zela jakin eta sentitzeko parada izan genuen, bi liburutako orrialdeetan: Axularren *Gero*

ekarri zigun M. Lekuonak (1954)²⁶ eta urte berean S. Onaindiak *Mila euskal olerki eder*. Ordudanik, ez zen liburutegi handirik behar, iragan hori barruntatzeko. Pribilegiatu batzuek, gainera, aukera izan genuen J. Mokoroa *Ibar-en Genio y lengua* (1935) irakurtzeko.

Iragana berreskuratzen edo ari ginen, beraz. Idazle berriak ezagutzeko, ostera, Zarautzik zetorren notizia: Patxi Unzurrunzagaren *Itxaropena* argitaletxetik, hain zuzen²⁷. 1949an hasia zen uzten ziotena egiten, eta 1952an *Kuliska Sorta*-ri ekin zion. Batzuetan lan xumeak, baina inoiz edo beste baita mardulago eta berritzaile ere: ez da ahaztekoa Jon Etxaide-ren *Joanak joan* (1955). Belaunaldi berriko idazlana zen hau, eta literaturan ere guri itxaropena piztu ziguna²⁸.

Kultur aldizkaritan nobedade handiena *Euzko-Gogoa* hamarkadaren erdi aldera (1956), Guatemala utzita Miarritze-ra etortzea erabaki baitzuen Jokin Zaitetik²⁹. Aurreko urtean etorrita zegoen Orixe ere, eta *Egan* sortu berriak ongi etorria eman zion idazle handiari, «Orixe gure artean» zioen artikuluan³⁰.

Bazirudien, bada, argitalpen-alorrean garai berriren baterako leihoak irekitzen ari zitzaizkiola euskarazko kulturari.

Aurrekari horien ondoren, argitalpen alorrean hurrengo urteak berritasun anitz metatuko du bere hamabi hilabete laburretan, ikusiko dugun bezala.

1956ko euskalgintza-ekimenak

Urte hasiera hartan ez zegoen, artean, guretzat Txillarde-girik edo Aresti ezagunik, eleberrian nahiz olertian³¹. Saia-kerak bazuen lekurik, aipatutako aldizkarietan, baina aurreko belaunaldikoen eskuetatik zetorren, ia osorik.

Aurreko urtean pauso ederrik eman da argitalpenetan, noski: *Hamabost egun Urgain'en*, edo aipatutako *Bidalien egiñak* eta *Joanak joan*, edo Iparraldean *Katalinen gogoetak*.

Baina 1956ko urtea da literatura eta kulturazko euskalgintzan muga berria marraztuko duena, egingo diren argitalpe-

nei esker, zenbait ekimen sozial tarteko dela, eta udazkenean *Jakin*-ek berak ere hurrengo urratsak iradokitzen dituelarik.

Argitalpenak

Euskal liburugintzak entsegu ausartak egin zituen kultura eskolatuan. Kopuruak zerbait gora egin du, baina eskuetara datozkigun «piezak», balio berezi-berezikoak dira, batez ere gazteontzat.

Aurreko urtean bezainbat izan gabe, 1956an, ostera ere iraganeko obrei dagokien ekarpena dago, prosan bezala poesian. Literatura zaharretik, *Peru Abarka* izango da kaleratu-ko dena; bere hirugarren argitaraldia du (aurrekoak: Durango, 1881 eta 1904)³². Gerraurreko balioei ere emango zaie lekurik, hiru liburu ezagunekin: Bustintzaren *Abarrak* eman zen argitara (partez), Lizardiren *Biotz-begietan* eskueran izango dugu, berriro, eta Agirrereren *Garoa* ere jarriko da kalean³³. Ez da uzta handia, eta okerrago oraindik: ez dago literatur produkzio originalik.

Itzulpengintza da, ordea, biziki bizkorra agertuko dena, burutzen diren lanen tamainagatik baino gehiago gaintitu behar izan den erronkagatik. Altu jarri zen langa klasikoen eta pentsamenduaren munduan, baina ez da asebeteko lanik lortuko. 1956an bi dira gogoan hartzeko ditugun itzulpen handi horiek: Orixek eskaini zuen *Agustin Gurenaren aitorkizunak* (Zarautz: Itxaropena), eta G. Barandiaranek itzultako *Iliasena* (Gasteiz), biak ere kritika-modu ezberdinak jaso eta garaian begi zoliz begiratu zirenak. Berriz ere, Mitxelena da horren lekuko³⁴.

Kritikaren arabera, badirudi kulturaren gora eraman nahi genuela hizkuntza, baina hiztun-idazleek hainbestetarako indar edo gaitasunik ez zutela³⁵. Esan daiteke neurri on batean kale eta pot egin zutela azken bi ahalegin horiek, eta zenbait gazteri begiak irekiarazi zizkigutela. Berehalako batean, bi horien kritikari, Olabideren Biblia itzulpenari egin-dakoa gehitu zitzaionean, zalantzatarako toki gutxi geratuko

zitzaigun batzuo³⁶. Euskal hitzen euskaltasuna definitzeko Euskaltzaindiak emandako irizpide-agiriak berretsiko zuen zahar-berria zen bidea (1959)³⁷. Baina aurrera baino lehen, begira dezagun besterik zer den 1956ko urte hartan.

1956ra itzuliz, ezagunak ditugun bi aldizkari handietan berrikuntza eta aldakuntza nabariak aurkituko ditugu: *Euzko-Gogoa* jada «etxera» etorri da, eta formatu txikiko 720 orrialdeko testu-masa eskainiko du, Hegoaldeko sinadura berriekin (E. Ezkiaga, Garmendia *Zeleta*, Aurraitz, J. Agerre, L. Villasante, I. Bereziartua, S. Berasaluze, Lafitte *Ithurralde*), eta *Egan*-ek aurrerapauso luzea eman zuen: 1954ko 79 orrialde haiek, 1956an 484 bilakatu ziren. Norbaitek lan egin zuen, beraz.

Baina kultur aldizkaritan, beste bi ekarpen eman behar dira zerrenda honetan: Euskaltzaindiaren *Euskera* aldizkaria agertu zen berriro, gerraondoan lehenengoz, horrela Erakundearen izanberritzearen lekuko gertatuz (eta 1941az geroztiko aktak eskainiz). Agerien zegoen lan berrietarako gogoia. Lanen sinatzaileak aipatzekoak dira hemen: Altube, Tovar, Villasante, Mokoroa, Txillardegi, Lekuona, Bouda, Lafon, Mitxelena, etab. Euskalari atzerritarrek presente daude, gerraurrekoren bat edo beste ere bai, barruko gazteagorik ez da falta.

Halako babes handirik gabe, urte horretan jaio zen *Karmel* aldizkaria ere, S. Onaindiaren eskutik, gaur egun arte iraun duen aldizkaria, eta bere aurrekinak *Karmengo Amaren Egunetgia*-n zituena. Datua interesgarria da, Ordena erlijiosoetako euskaltzaleen gogoia eta indarra ere erakusten baititu.

Hizkuntzaren aldeko ekimen sozialak

Hizkuntzaren inguruko jendearen elkartzea ez da aldizkari eta argialetxeetan bakarrik egiten 1956an; euskaldungoak gero eta premiazkoago ikusten du, euskaltzaleak, euskalariak eta hizkuntzaz arduratu oro elkarretaratzea, elkarrekin lanean jartzea.

1956ko data honetan, bi Bilera Nagusi aipatu behar dira. Euskal Akademiaren aldizkaria ez ezik gerraosteko lehen Biltzar irekia ere egingo da urte horretan: euskalariak eta euskaltzaleak, denek, izango dute jendaurreko plazara inguratzeko aukera, euskararen Erakunde ofizial horrek deituta. Hilabete bakar baten buruan (1956ko irail-urrietan) Erbes-teak bezala Hegoaldeak euskal kulturaren eta hizkuntzaren inguruan beren gogoeta irekia egiteko parada izan zuten: Arantzazun 1956-09-14/16an eta Parisen astebete geroago³⁸.

Parisekoan, Euskal Herria bere balio kultural guztiekin begiratu nahi izan zen, eta hizkuntzaren egoera ere gogoan hartzen zela. Ez dago ikusi besterik zein idazlan aurkeztu ziren, eta berorien aurkezpenen ondoko eztabaidak nolakoak gertatu³⁹. Dena den, Paris urrun zegoen, artean, Hegoaldean bizi ginen gazteontzat.

Arantzazuko Batzarrak beste gisa batean lagundu zituen euskararen aldeko lanak eta itxaropenak: hasteko, irekia eta baimendua zenez normahik izan zuen hara joateko egokiera, eta gero, bertan esan eta gertatutakoen berri jakiterik ere egon zen, Pariseko hura erdi isilduta eta urrun geratu zitzaizgun bitartean.

Gogora ditzagun Arantzazun erabilitako gaiak: euskal dialektologia (Altuna, Gandiaga, K. Izagirre), bertsolaritza (A. Zavala), hizkuntzaren egoera-etorkizunak (Villasante, Txillardeggi, Ibar, Urrestarazu). Egoera politikoari buru egiteko babesa ere bilatu zen, eta J. M. Lojendio eta Arrue tartean daude; hain zuzen, azken honek egin zuen itxierako hitzaldia.

Arantzazuko fraide gazteek garbi ikusi zuten bazegoela gizartean lagunarte euskaltzale bat, euskal idazlanak jasotzeko prest zegoena, prest eta irrikatzen. Inoiz ez bezala, euskaltzale haien artean ibiltzeko egokiera izan zuten Batzar horretan. Ez ziren asko, baina leialak eta lagun onak izan zitezkeenak. Gazteek Santutegian bertan ezagutu zituzten Batzarraren bildutakoak.

Aukera hartaz baliatu beharra zegoen, Ikastetxe eliztarretan gora zetorren euskaltzaletasunari bide emateko.

Jakin: elkartasunen emaitza

Aurreko lerroetan euskal kulturako zenbait ezaugarri aipatu dut, datu orokorrak, eta eliz munduaren kanpotik zebiltzanak, nahiz eta sarritan tartean elizgizonik ere egon zen.

Eliza aipatzean, maizegi sartzen dugu dena zaku berean, baina gogora dezadan hemen Eliza Katolikoaren barruan, Diozesiek eta Erlijiosoen munduak ez zutela, ez orduan eta ez gero, buruzagitza bat bera izaten.

Erregimen frankistaren barruan Diozesiak eta Gotzainak dira zuzenean eta gertutik Gobernuak begira ditzakeenak; Konkordatuak ere badu horrekin zerikusirik. Baina Erlijiosoen Erakundeek beren Nagusiak hautatzeko eskubidea osorik eskuetan dute, teoriarik bederen. Erregimenaren arduraria larriena Diozesietako egiturak kontrolatu eta Seminarioak eskuetatik ez galtzea da.

Erlijioso-Erakundeena, ostera, zeharbidez egingo du, eta denbora pasatu ahala, Erakunde bakoitzeko indarrek are eta askatasun handiagoz erabakiko dute etxe barneko kultur politika. Nabaria da hau karmeldar eta frantziskotarren artean, adibidez. Josulagunek 1960ko urteetan eraiki zuten beren Loiolako Probintzia, Euskal Hegoalde osoa besarkatuz.

Frantziskotarren artean gertakari bikoitza azpimarratuko nuke: Nagusien kultur politika nabarmenki aldatzen da, Paulo Lete probintzialarekin (1949-1952)⁴⁰, eta aldi berean ikasle gazteek idatz-ekimen berriak hartzen dituzte, irakaslegoaren laguntzarekin, lehenengo Erriberriko Filosofi Ikastetxean (*Gure Izarra*, 1950) eta berehala Arantzazuko Teologia Ikastegian (olertia, itzulpen literarioak, sorkuntza)⁴¹.

Horren guztiaren ondorioz, 1940ko hamarkadan, artean, estari eta erdi gordean zebiltzan idazle frantziskotarrak argitaratu etorriko dira, batzuk hurrengo mende-erdian gorenko sinadura izango direnak (L. Villasante, S. Mitxelena edo B. Gandiaga, K. Izagirre dialektologoa ahortzi gabe)⁴². Hauen egitekoa ez da beti gazteekiko zuzeneko irakas-lana izango,

baina gizartean lortuko duten itzalak (sariak, izendapenak, estimua...) komentu barruetan ere indar egingo du, fraideartean eta Nagusiengan. 1950az geroztik fraide euskaltzaleek errespetagarritasun osoa irabazita dute, eta miretsi ere egiten da haien lana.

Aldi berean (1950-1955), Arantzazuko Basilika berria Euskal Herriko proiektu artistiko handi bilakatu zen, garai-ko nabarmenena; eztabaidatua zelako ere etorkizun berri baten ikurra izateraino. Esan dezagun, Oteiza zigortua kultur askatasunaren bandera ere bilakatu zela. Historia hori ikerturik dago, eta merezi du aintzakotzat hartzea⁴³.

Jakin-en beraren bezperako kontuak dira hauek, hain zuzen «Arantzazuko Jubileu-Urtean» beren tontorra izan zutenak, musika- eta olerki-sariketa eta guzti (1956). Nolabait esateko, Arantzazuko Andre Mariaren «arrakasta soziala» handia izan zen urte hartan. Ez da gaur erraza, hori dena ulertzea, baina halaxe ziren orduan gauzak⁴⁴.

Arantzazun ikasten ari ziren 20-24 urteko gazte haiek bazuten, bada, inguruak «lardaskatzen» hasteko gogo eta modurik, are gehiago *Gure Izarra* aldizkarian egindako lana (etxe barruan ezkutatua) zinez itxurosoa zela jakinda. Nafarroako Erriberan egindakoak ez zeukan zergatik ez aurkitu Arantzazun bere segidarik.

Bestalde, 1950-1956.eko urteak dira, segur aski (artean, Kontzilio eta horrelakorik gabe), harremanen mailan bederen Arantzazuko Fraideartek bere osoan (apaiz eta ikasle) izan zuen lehen irekiera modernoaren garaia. Eta ez alferrik.

Hortik, sortzen da, uste dut, *Jakin* aldizkariari balio erantsi bat emango diona, zera erabakitzean: sortzeko zen aldizkaria ez zela Santutegiko ikasleena bakarrik izango, eta ahal zelarik, Euskal Herri osoko Ikastetxe eliztarretako ikasleen lankidetza ere bilatuko zela.

Bateratasun horren ideia eta asmoa erabakigarriak gertatuko ziren berehala, aldizkariaren nortasuna definitu, hedapen soziala segurtatu eta hizkuntzaren batasunean ere eragile izateko. Gainera, ekimen hau laster eredugarri eta era-

gile gertatu zen Ikastetxe eliztarretako euskaltzale-taldeentzat⁴⁵, euskal lanetan zebiltzan onenei (edo ausartenei) gizarte osorako plaza zabalago bat eskaintzean, bide batez Etxe bakoitzeko kultur ekimen euskaltzaleak zuzenetsi eta bideratzen lagundu baitzuen Ordena edo Kongregazio bakoitzean.

Jakin aldizkaria (beste gisa batean baina *Euzko-Gogoa* edo *Egan* zirena baino areago, nik uste) lantalde bilakatu zen, hau da, eliz ikasle euskaltzaleen bilgune, baina ez idazkien bidezko lankidetza eramateko bakarrik, baita laster eratuko ziren «jakinlarien» bileretan parte hartuz ere. Denon ahuldadeari aurre egiteko premiazkotzat geneukan lagunarte-batasuna indartzea, komentu-etxe bakoitzeko ikaslegoaren barruan eta Probintzia erlijiosoetako Nagusien aurrean. Jendeak pertsonalki elkar ezagutzeko balio izan zuten bilerek, eta bestalde, lan idatzirako batasuna bultzatzen ahalegindu ziren urteroko topaketa haiek.

Bilerek eta etxe-arteko idazketa-elkarlanek une hartako gazteria euskaltzale, eskolatu eta han-hemen lekutua bata bestearekin harremanetan jarri zuten. Hori uste dut izan zela gerorako lorpenik emankorrena. Elkar ezagutu genuen, elkarren lankide izan ginen, elkarri lagundu genion gure euskarazko kultur idazlana aurreko belaunaldiari eta euskaltzale orori aurkezten. Horren arrastoan, edo horren ondoan, sortu ziren protagonismo berriak ez ezik Ikastetxe eliztarretako barne-kanpoko euskal aldizkariak (*Laiaketan* pasiotarrena, 1959-1969; *Arnas* sakramentinoena, 1959-1967; *Erein* laterandarrena, 1960-1966; *Gogoz* karmeldarrena, 1965-1968).

Data horietan ikusten denez, gero 1968ko iraulketak moztu zuen kimu berrion talde-etorkizuna (adibidez, Nobizio-etxeen itxierak 1968koak dira batik bat), baina baita, aldi berean, barreiatu ere Unibertsitate (Bartzelona, Madril, Valladolid, Deustua, Paris, Leuven, Erroma) eta komunikabideetan (prentsa eta irrati) gazte euskaltzale ongi alfabetatuak, euskal kulturgintza bizkortuan (eta bizkortzekoan)

aurreko belaunaldiari erreleboa hartu eta bide-urratzaile izango zirenak.

Horren aurretik, Ikastetxeen arteko gutxieneko loturak korapilatzea lortu zen orduan, ez modu formalegian, baina bai era praktikoan. Eta gure arteko hizkuntz eredua arautzen hasteko tresna egokia gertatu ziren bilerak, eta bi urrats jakingarri eman genituen: bata, aldizkarirako bertarako idatz-arauak abiarazi ziren eta hein batean finkatu ere, eta, bigarrena, han barruan sumatutako batasun-premiak beste zerbaitera eraman zuen lankide-taldea, Ikastetxe eliztarretatik kanpo ere abiatu nahian ageri zen batasun-proposamenak begiratu, onartu eta sustatzera.

Horrela, 1964ko «jakinlarien» bilera zuzenean lotu zen Baionako Batasun Bilerarekin (1964), ikasleen artean Arantzazun landutako proposamenak hara eramateko eta Baionako erabakiak aldeztu aurretik ere onartutzat emanez. Taldearen izenean, Bilera hartan egoteko parada izan nuen⁴⁶.

Handik aurrera, elkartasun berriak sortu ziren aldizkariaren inguruan, unerik egokienean (bide-zati bat jada urratuta zegoenean, baina artean 1968ko ezandaren aurretik, esan nahi dut). Torrealdaik eratutako lantalde eliztar-sekular berria da horren lekuko. Bere jatorria ukatu gabe, aldizkaria kaltetatu ez ezik hiritartu egin zen eta, nolabait, modernitate sekularrari heldu (zuzendaritza, lankidego eta edukietan); berehalako eta geroko luma ezagun zenbait bildu zen *Jakin*-era orduan: K. Santamaria, R. Arregi, I. Sarasola, X. Kintana, R. Camblong, Letamendi, etab. Nahikoa da 1965-1968.eko lankide-zerrenda begiratzea.

Hortaz, laster hustuko ziren Seminario eta Ikastetxe eliztarretako idazle-harrobi sakabanatuek ez zuten utziko *Jakin* erabat lankiderik gabe, «paisanoek» edo «paisanotuek» jada eskubide aitortua baitzuten aldizkarian norbait izan eta beren hitza esateko.

Hortik aitzina, kalean bizirik dauden arazoak ukituko dituzte aldizkariak, eta horien artean Euskara Batuarena (Ermua eta Arantzazu, 1968).

Ondorioak

Zenbait puntu gutxitan laburtuko dut euskal kulturaren garapenean berrogeita hamar urte betetzen dituen *Jakin* honen jaiotzean izan zuen testuingurua.

Aldizkaria ez zen aurrekaririk gabe sortu, eta gutxiago sortu eta garaiko euskal kulturari txertatu. Komentu barruetan eta kanpoan izan zituen aurrekari horiek. Komentuz kanpokoen artean daude, alde batetik, aldizkariak (kulturalak eta politikoak) eta, bestetik, liburuak, geure iragan kulturalaren oroitzapena izanberritu zigutenak eta kultur jomuga jasoagoak proposatu edo egikaritu.

Erdi- eta Goi-Irakaskuntzako ikasle gazteriarik zabalena eta jasoena biltzen zuten Seminario eta Ikastetxe eliztarretako kultur giroa zerbait lasaituz joan zen 1950.etan; ez denetan noski, eta ezta beti maila berean ere. Horietako euskarazko alfabetatzearen historia egin gabe daukagu oraindik, baina jakina da zenbait kasutan euskararen irakaskuntza leku ofizial edo ofiziosoren bat hartuz joan zela, 1950etik aurrera (kasu aurreraturen batean edo bestean baita lehentxeagotik ere).

Bestalde, Unibertsitaterakoa artean oso gutxirena zen, eta gutxi horien artean ez bereziki euskaldunena; bestalde, euskarak ez zuen berorietan inolako lekurik, lan-tresna bezala. EHU sortzeko zegoen, gainera (1980), eta Deustua (1886, 1956, 1963) eta «Estudio General de Navarra» hura (1952, 1960) beste orbita batean zebiltzan.

1950eko hamarkada hartan Euskal Erbesteak bezala Barrualdeak lagundu zuten, euskarari bere kultur betekizun modernoak bilatzen (artean, Letra eta Humanitateetan ari zela). Baina Erbestea eta Barrualdea, artean, aldendurik ageri ziren, geografiaz urrun zeudenak belaunaldiz ere tartea eginez joango ziren, 1955-1960.etan etena gertatu zen arte. Hizkuntz eredia eta kultur modernitatea modu kontrajarrian definitu zirelako.

Eten horretan, lehenengo batean, gehiago aipatu ziren ezin konpondu linguistikoak, ideologikoak baino; baina au-

rrera egin ahala hizkuntz ereduaren ez ezik kultur proiektuan ere gero eta alde handiagoak agertu ziren.

Bestalde, 1959-1961.eko hizkuntz ereduaren *Jakin*-eko hautapenik gabe, indar gazte haiek askoz zailagoa izango zuten, sakabanatuta, Euskara Batuaren proposamena onartuz joatea, eta berorri etorkizuna segurtatzea. Horrela, ja-kindarren eredu-hautapenak eta arau-gogoak, Baionako batasun-proposamenak (1964) eta Ermuko Euskal Idazleen bilerak samurtu zuten Euskaltzaindiaren Arantzazuko Batasun Batzarraren egitekoa (1968)⁴⁷.

Jakin aldizkari eta taldea, zalantza batzuen ondoren (1956-1958), ongi txertatu zen euskararekiko proiektu berrian (1959...)⁴⁸, Euskaltzaindiaren proposamenei eutsiz eta berorriek zabalduz, eta urrats berriak emateko proposamenak landuz. Hizkuntza estandarren eta hizkera modernoaren jomugari lehentasuna eman zitzaion 1950etako azken urteetatik aurrera, maileguz hartzeari lotsa eta beldurra galduta.

Oro har, hobespen horiek ez zuten atzetik garapen teoriako handirik, baizik eta taldearen eta norberaren lanen bidez, inguruko proposamenak behatuz eta erabaki praktikoz eramandako burubidea izan zen. Saio eta lanaren poderioz eta denen arteko elkarrizketan finkatu zen gizartean eredu.

Eliz munduan⁴⁹, burubide hori ez zen izan Arantzazukoa eta Arantzazutik sustatua bakarrik, baizik eta lankidego aski zabala bildu zen ahalegin berean edo bertsean Ikastetxe eliztarretatik, betiere kultura eskolatuari euskarazko bidea ahalbideratzeko.

Zientzia positiboena geroago etorriko zen: gazte euskaldun euskaltzaleak Goi-Irakaskuntzan sartzean, Ikastolak berea egin eta hizkuntzarekiko herritarren kontzientzia biziberitzean. Hurrengo hamarkadatik aurrera (1965...) indartuko zen hori dena. Horren aurreko hamarkadan (1955-1964), gizarte zibilaren borondate eta erabaki euskaltzale ekilea pizteko zegoen, artean, bere orokorrean.

Jakin-en zeregina izan zen (barruko zuzendaritzan, lankideen artean eta beste Ikastetxeetako euskaltzale-taldeetan)

Ikastetxean ikasitakoa euskaraz emateko gogoia sustatu eta idatzitako lanei gizarterako bidea ematea, horretarako ikasleen eta Nagusien arteko elkartasun orekatu eta praktikoa zainduz.¶

-
1. Ikus neure orduko lantxoak: Intxausti 1977.
 2. Iztueta 1991. Liburu honetako laugarren eta bosgarren zatietan biltzen da euskararen garaiko historia kulturala: 751-1020. Euskal literaturaren historia orokor berriek ere albiste franko dute, adibidez bertsolaritza (J. Garzia), olertia (I. Aldekola), eleberria (M. J. Olaziregi), saiakera (X. Altzibar) eta antzertiari buruzko (P. Urkizu) atalburuetan: Urquizu 2000b. Gainera, Intxausti 1985; bertan ikus daitezke: Iztueta, P.: «Euskararen adierazpen sozialak gerraondoan (1937-1984)», 392-403; Otegi, K.: «Euskal sorketa literarioa (1939-1984). Hurbilketa deskriptiboa», 434-448. Garaiko arazo larrienak ezagutzeko, osagarri ona izango da Orixe (2006).
 3. Iztueta 1991, 794-810, Hegoaldeko albisteak ere tartean direla; Iztueta 2001a (*Euzko-Gogoia* eta *Zabal* aldizkarietako buruzko azterlanak). Urquizu 2000a; Apaolaza et al. 2000. Liburu horretatik, interes hurbilagoa izan dezakete hemen ondokoek: Sodupe, P.: «Euskal kultura gerraondo minean», 225-246; Aulestia, G.: «Euskaldunak Ameriketako Unibertsitateetan», 255-280; Amézaga, E.: «Diáspora del 36. Nómina de Prensa y periodistas vascos en Ultramar», 281-314. Liburu berean B. Amézaga (X. Irujo: I, 477-516), I. López-Mendizabal (P. Urkizu: II, 347-354), M. Ugalde (I. Berti eta E. Etxebarria: II, 489-516) edo T. Etxebarriari (I, 31-59; II, 43-60) eskainitako idazlanak ere aipagarriak dira. I. López-Mendizabalek badu bere biografiatxoa: Telleria 1999.
 4. *Jakin* aldizkariaren zenbaki monografikoa: *25 urte euskal kulturaren*. 1981, 21. zenb.; Iztueta 1991, 950-969. Paulo Agirrebaltategik *Jakin*-en argitaratutako bi artikulu daude, gainera: «*Jakin* Kultur Taldea» (*Jakin*. 2006, 156. zenb., 15-39), eta «*Jakin* aldizkaria. Debeku eta oztopo administrati-boen historia: 1961-1977» (argitaratzeaz).
 5. Liburuei dagokienez, ik. Torrealde 1977, 572-575.
 6. Ekinen sortzailetako batek, A. M. Irujok, eman zuen argialetxe honen berri, Eusko Ikaskuntzaren 1954ko Kongresuan: Irujo 1954.
 7. Irakur bedi «Nuestro propósito», hasierako aurkezpena: Karlos III.aren garaiak, gure herriaren katolikotasuna, Adiskideen tradizioa, etab. gogorazten dituen atarikoak da (*BRSBAP* I, 1945, 3-6). Ikus, gainera, Conde de Superunda-ren «¿Qué vamos a hacer?» (Ib., 73-74). Inondik ere Areiltza-ren pentsamenduaren oihartzuna da berau: xedearen artean «difusión de la cultura en el mejor servicio de Dios y de España» aipatzen du Kondeak.
 8. Banúsen lanak ondoko gaia zuen: «Viejas Ordenanzas de Construcción de San Sebastián», in: Ib., 185-194.

9. Tovarren idazlana zera da: «Notas sobre el vasco y el celta», in: *Ib.*, 31-39.
10. *EGIPV* (Auñamendi), Bengoetxea, A., s. v. «Berruezo Ramírez, José».
11. Urkixok beste lan hau eman zuen: «M. de la Chaveaussière, junior, amigo del País y de los vascos. La boina. El texto en vascuence de Rabelais», in: *Ib.*, 7-23.
12. Irigarairi biografiatxo bat *Bidegileak* bildumak eskaini dio: Diez de Ulzurrun 1999.
13. *BRSBAP* I, 1945, 467-481; V, 1949, 513-530.
14. Larronde 2003a; Larronderen izenpean aipatu berria dudana VIII. Kongresua ere gogoan izan behar da (1954). Berorietan ikus daitezke garaiko kultur kezka nagusiak eta Erbestearen Kongresuko ekarpenak. Larrondek bi edizioei (2003) egin dizkien sarrerak gogoan hartzekoak dira.
15. Batzar haren 25. urteurrena ospatzean kaleratu zituen Eusko Jaurlaritzak orduko txosten eta aktak: [1981]: *Euskal Batzar Orokorra / Congreso Mundial Vasco. 25 aniversario*. Gasteiz: Eusko Jaurlaritza.
16. Elkarrizketa haietaz ari den lan bat badago Jakin Taldeak K. Santamariar burututako baina paper inprimatuan argitara gabeko ikerlanean: ikus beza irakurleak Gipuzkoako Foru Aldundiaren webgunean.
17. Euskaltzaindiak 1947an (goiz eta garaiz, beraz) izendatu zuen Tovar bere urgazle, J. Vallejo eta A. Bausani Unibertsitate-irakasleekin batera. Badakigu Salamancan euskarari buruzko ikastaroa eman zuela 1947-48 negualdian (*Euskera*. 1956, 328, 329). Tovarrek gurean izandako lekuaz, gertutik zerbait zekienak eman zuen iritzia: Mitxelena 1988, VIII, 84-88. (*Euskera*-n emana, lehenengoz: 1985, 249-252): «Aldi luze bezain tristea ezagutu dugu batzuek, debekuz eta oztopoz betea, eta Tovar genuen orduan etxean nahiz atzerrian izan genitzakeen laguntzaile bakanetakoa» (87). Ikus daiteke, gainera: Yrizar 2001, 87-101.
18. *Anuario del Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo»*. Donostia: Real Soc. Vasc. de Amigos del País. Lehenengo zenbakiko sinatzaileen artean daude ondokoak: Tovar, Bidegain, Mitxelena, Larrinaga, Lafon, Irigarai, Gifford, P. Irizar.
19. Lakarraren hitzaldiak argitara eman ziren hurrengo urtean: Lacarra 1957.
20. Instituto Americano de Estudios Vascos delakoaz, begira: Larronde 2003b, 123-125 (Martin-Noël Iribar-en «El Instituto Americano de Estudios Vascos» txostena).
21. *Euzko-Gogoa*-ren historiaz bi lan aipatuko ditut hemen: Intxausti 1979-1980. Lan zabalagoa da beste hau: Iztueta 2001b.
22. Mitxelena, K. (1954): «Asmo berri», in: Mitxelena 1988, VIII, 91. Azken edizio honetako ortografia darabilgu.
23. A. Arrueren biografia laburrak: *EGIPV* (Auñamendi): Anaut, B., s. v. «Arrúe Zarauz, Antonio». Gerrako Batzorde karlistako lehendakaria izan zen (1937), berehala Gipuzkoako *Comunión Tradicionalista*-ren buruzagia hamabosten bat urte, eta alderdi horretako Batzorde Nazionaleko kidea. Frankismoko Gorteetan, Juan Carlos erregegaiaren hautapenaren aurkako botoa eman zuen (1969-07-22).

24. Bi aldizkarien arteko estimu eta hurbiltasuna ez dakit norainokoa izan zen, bateko nahiz besteko zuzendarien artean; baina elkarren errezelarik bazutela ere uste daiteke, *Egan*-ek 1956an argitara eman zuen Mitxelena-ren hura irakurrita: Mitxelena 1988, VIII, 125-132.
25. Ik. Kintana 2000. Beronen Euskaltzaindiko lanaz: 4-5.
26. Ik. edizioaren aurkezpena: Mitxelena, K. (1954): «Axular. Gero», in: *Egan*. 1954, 39. Orain: Mitxelena 1988, II, 39-42.
27. Patxi Unzurrunzagaren albisteak: Unzurrunzaga 1999.
28. Ikus Mitxelenaren aurkezpen-kritika (1955), in: Mitxelena 1988, II, 55-58. «gaurko prosak dituen maisuen artean» jartzen du Etxaideren idazlana, eta zera gehitzen du: «euskaltzale guztiok poztu gaitu *Joanak joan*-ek». Horrek ez du esan nahi, ordea, eleberriak Mitxelena kritikaria asebeste zue-nik: idazlea bikaina da, nobelagilea ez hainbeste, dio honek. Gazteok ez genion erreparatu gehiegi eskastasun horri. Etxaideren ibilaldia ezagutzeko, laburki: Beola 1998.
29. Gogora dezadan Zaitegiren *Bidalien egiñak* Zarauzko Itxaropenak eman zuela argitara, 1955ean. J. Zaitegiren biografia ezagutzeko: Velez de Mendizabal 1981; Sudupe 2000a.
30. *Egan*. 1954, 3-4. Mitxelena 1988, VIII, 51-52. Laster, Orixe Euskaltzaindian sartzean (1958) azaldu zuen Mitxelenak, hein batean bederen, idazle honekiko bere estimua (Mitxelena 1988, VI, 97-106).
31. Nahiz eta Arestiren lehen lanak 1954tik datozen: *Z. Argia, Egan*, etab.
32. Aldizkarietan emana izan da, atalka: *Beti bat* (1880) eta *Euskaltzale* (1898). Villasante: *Historia*. 236. zenb.
33. Dena den, Arantzazun (argitaraldi honi itxaron gabe), eskuetan izan genuen Seminario Txikian geundenok *Garoa* (1950), Zabaldundeak egindako gerraurreko edizioan. Gogoan dut oraindik, ikastaroaren erdian nola eskuratu zizkigun irakasleak (Karmelo Iturriak?) liburu haiek, ongi ulertzen genuen euskara txukun batean idatziak, eta maite genuen gure herrietatiko bizimodua idealizaturik erakusten ziguna.
34. Irten orduko eta urte berean egin zien bere kritika: *Egan*. 1956, (5-6), 142; 1956, (3-4), 102.
35. Beti uste izan dut (eta beharbada uste okerra), G. Barandiaran itzulpen-gintzan ez jarraitua, Mitxelenaren kritika bortitz honi egotz dakiokoela.
36. Bi liburu haiekiko K. Mitxelenaren kritikak eta, berezikiago, hiru urte geroago Olabideren Biblia itzulpenari egindakoa (1959), erabakigarriak gertatu ziren niretzat. Olabideren ekarpena eta beronen lekua zein zen jakiteko: Altuna 2001; eta Iztuetak kritika-pasadizo honi eskaini dion azterlana: Iztueta 1991, 991-1000. Mitxelenak garbi utzi nahi izan zuen zein irizpide nagusirekin jokatu beharko zen premiazko euskara-eredua hautatzean, zer ez zen inondik ere egin behar eredua finkatzean eta etorkizuneko hizkuntzaren batasuna lantzean. Lauzprobost ereduren aurrean aurkitu ginen gazteok: 1) garbizale sabindiarra (gugandik urrun sentitzen genuena); 2) tradizio josulagundarreko euskara dei genezakeena (Olabide, Orixe: *Euzko-Gogoa*: artean, gazteongan erakarmen bizia zuena); 3)

- gerraurreko Diozesiek landutako ereduak (Lekuona, Baltzola, Ibagutxi, Intza: alor pastoralerako egokiro landua); 4) Krutwig/Villasanteren aurreko urteetako lapurtar klasikoarena (Villasantek berak ere jada utzia zuena); eta 5) Mitxelena *Egan*-etik iradokitzen zuena (baina artean sobera zehaztu gabe eta batez ere terminologia arazo larria ukitzen ez zuena). Jada 1958an nabarmenki kontrajarrita ageri zitzaizkigun bi aldizkarietako ereduak. *Egan*-ekoa hobetsiko zen *Jakin*-en (1959...), teoriaraino baino praktikan, betiere geure gisara hiztegi-modernitateari bide libreagoa emanez.
37. *Euskera*. 1959, 214. Hitz mailegatuei buruzko irizpideak Bilboko Bileraren arrastoan finkatu zituen Euskaltzaindiak (1958).
38. Arantzazuko Bileraz, ik. *Euskera*. 1956.
39. Ik. hainbat pasarte aipatutako *Munduko Batzar Orokorra* argitalpenean. Batez ere Monzon, Zaitegi (Guridi) eta Krutwig-en ekarpenak. Ik. Iztueta 1991, 969-981 («54 txostenetatik, 29 hizkuntza eta literaturari buruzkoak dira», 976).
40. Paulo Leteren soslaia pertsonala egiteke dago: apaiz egin eta berehala Kubara joana (1927), bizitzera ez zen itzuliko Penintsulara 1949a arte, eta orduan Probintzia osoko Nagusi aukeratua izan zelako. Etorri bezain laster, Salvatore Mitxelena baliatu zen euskal kulturari bere lekua ematen hasteko (*Arantzazu* poema, 1949; Arantzazuko euskarazko historia: *Ama- semeak Arantzazuko kondairan*, 1951); biak Leteren erabakiz argitaratu emanak, azken hori gainera haren mandatuz idatzitakoak.
41. Arantzazuko ikasle teologoen artean, *Jakin*-en aurreko lumak dira *Kulliska Sorta*-n eta beren gisara agertuko direnak: Sorarrain, Garaialde, Gallarra, Unzurrunzaga, Berasaluze, Astigarraga, Bilbao, J. Iturria, etab. Eta Gandiaga 1950-1955.etan.
42. Ezin da hemen ahanzi 1950eko hamarkadako Arantzazuko liburugintza (idazle frantsiskotarrena eta EFA argitaletxearena): Torrealda 2003 (bereziki, 600-604), eta Guerra 2003 (bereziki, 569, 575-578).
43. Eraikuntzaren historia ezagutzeko: Pagola 2005. Lorpen artistikoak ezagutzeko: Monforte García 1994. Fraideartean guztiak izan zuen eragina barruntatzeko, Santutegiko komentu-kronika begiratu behar da.
44. Urte hartan hasi zen, bestalde, tokiko euskal irratien garapena; Segura Irratia (1956), eta ondoren Bilboko Herri Irratia (1959), Arrate Irratia (1959), Loiolako Herri Irratia (1961) eta Donostiako Herri Irratia (1962). Xehetasun gehiagotarako, ik. Beloki 2003 (bereziki, 620-624).
45. Ik. [Iztueta, P.] 1981.
46. Baionako arauak berehala bildu zituen aldizkariak: *Jakin*. 1965, 18. zenb., 20-28.
47. *Jakin*-i buruz ari naizenez, ezin naiteke hemen batasunaren historia zabalagoa egiten hasi: azkenean protagonista nagusia Euskaltzaindia bera izan zen, eta gogora ditzadan G. Aresti eta Txillardegiren lanak, eta horietako bakoitzak zuen inguruko lagunartea, aipatutako Bileretan oso presente egon zena. 1970ean eman zuten argitara Aresti eta X. Kintanak *Batasunaren kutxa* (Donostia, Lur), jada batasun-bidean bigarren une batean sartzen ginenean.

48. Premiazko sentitzen zen diziplina orokor bati jarraituz, *Jakin*-ek aldez aurretik onartu zituen Baiona (1964, abuztua) eta Arantzazun (1968, urria) biltzeko ziren Batzarren arauak. Garaiko testuak dira horren lekukoak.
49. Kultura eskolatuz ari naiz, ez Elizak bere ohizko zereginetan zerabilen euskarari buruz (liturgia, predikua, dotrina, etab.).

Bibliografia

- [1981]: *Euskal Batzar Orokorra / Congreso Mundial Vasco. 25 aniversario*. Gasteiz: Eusko Jaurlaritzza.
- Abellán, J. L. et al. (2000): *Memoria del exilio vasco. Cultura, pensamiento y literatura de los escritores transterrados en 1939*. Madril: Biblioteca Nueva.
- Agirrebaltzategi, P. (2006): «Jakín Kultur Taldea», in: *Jakin*. 2006, 156. zenb., 15-39.
- Agirrebaltzategi, P. «*Jakin* aldizkaria. Debeku eta oztopo administratiboen historia: 1961-1977». *Jakin* aldizkarian argitaratzeaz.
- Altuna, P. (2001): *Raimundo Olabide (1869-1942)*. Gasteiz: Eusko Jaurlaritzza. (*Bidegileak*, 22. emanaldia).
- Amézaga, E. (2000): «Diáspora del 36. Nómina de Prensa y periodistas vascos en Ultramar», in: Apaolaza 2000, 281-314.
- Apaolaza, X. et al. (ed.) (2000): *Hirurogei urte geroago / Sesenta años después: Euskal Erbestearen kultura / La cultura del Exilio vasco*. [Donostia]: Editorial Saturrarán. (Aipatuko ditudanez gain, begira hauek ere: B. Amézaga (X. Irujo: I, 477-516), I. López-Mendizabal (P. Urkizu: II, 347-354), M. Ugalde (I. Beti eta E. Etxeberria: II, 489-516) edo T. Etxebarriari (I, 31-59; II, 43-60) eskainitako idazlanak).
- Aulestia, G. (2000): «Euskaldunak Ameriketako Unibertsitateetan», in: Apaolaza 2000, 255-280.
- Beloki, J. (2003): «Arantzazutik. Irrati eta Telebista-emanaldien historia laburra», in: Intxausti 2003, 607-631.
- Beola, A. (1998): *Jon Etxaide (1920-1998)*. Gasteiz: Eusko Jaurlaritzza. (*Bidegileak*, 13. emanaldia).
- Boletín de la RSBAP* (1945): «Nuestro propósito», in: *BRSBAP*. I, 1945, 3-6.
- Conde de Superunda (1945): «¿Qué vamos a hacer?», in: *BRSBAP*. I, 1945, 73-74.
- Diez de Ulzurrun, E. (1999): *Aingeru Irigaray Irigaray (1899-1983)*. Gasteiz: Eusko Jaurlaritzza. (*Bidegileak*, 15. emanaldia).
- Guerra, J. A. (2003): «Arantzazu, centro de actividad literaria de 1936 al 2000», in: Intxausti 2003, 565-591.
- Intxausti, J. (1977): «Diez años cruciales: 1954-1964», in: *Torrealdai* 1977, 327-328, 351-358, 377-390, 401-402.
- Intxausti, J. (1979-1980): «Zaitegi eta 'Euzko-Gogoa'. I. 'Euzko-Gogoa'-ren lankideak» eta «Zaitegi eta 'Euzko-Gogoa'. II. Hamar urteko lana», in: *Jakin*. 1979, 12. zenb., 120-137; *Jakin*. 1980, 13. zenb., 96-119.

- Intxausti, J. (zuz.) (1985): *Euskal Herria. II. Errealitate eta egitasmo*. Arantzazu: Jakin.
- Intxausti, J. (zuz.) (2003): *Arantzazu. Ikerlan eta saiakerak XX. mendeko historiaz*. Arantzazu: EFA.
- Iribar, M.-N. (1954): «El Instituto Americano de Estudios Vascos», in: Laronde 2003b, 123-125.
- Irujo, A. M. (1954): «La editorial vasca *Ekin* de Buenos Aires», in: Laronde 2003b, 113-115.
- [Iztueta, P.] (1981): «Eliz Ikastetxeetako aldizkariak», in: *Jakin*. 1981, 21. zenb., 49-71.
- Iztueta, P. (1985): «Euskararen adierazpen sozialak gerraondoan (1937-1984)», in: Intxausti 1985, 392-403.
- Iztueta, P. (1991): *Orixe eta bere garaia*. Gasteiz: Eusko Jaurlaritza.
- Iztueta, P. (2001a): *Erbesteko euskal pentsamendua*. Donostia: Utriusque Vasconiae. (*Euzko-Gogoa* eta *Zabal* aldizkarietako buruzko azterlanak).
- Iztueta, P. (2001b): «Kristau pedagogia klasizista: *Euzko-Gogoa* (1950-1959)», in: Iztueta 2001a, 13-148, 229-256.
- Jakin* (1981): *25 urte euskal kulturari buruz*. *Jakin*. 1981, 21. zenb.
- Julio Urkixo Mintegia (1954): *Anuario del Seminario de Filología Vasca «Julio de Urquijo»*. Donostia: Real Soc. Vasc. de Amigos del País.
- Kintana, X. (2000): *Federiko Krutwig Sagredo (1921-1998)*. Gasteiz: Eusko Jaurlaritza. (*Bidegileak*, 15. emanaldia).
- Lacarra, J. M. (1957): *Vasconia medieval. Historia y filología. Conferencias pronunciadas los días 10 y 11 de Enero de 1956*. Donostia: Diputación Prov. de Guipúzcoa.
- Laronde, J.-Cl. (ed.) (2003a): *Eusko Ikaskuntzaren VII. Kongresua* [Miarritze, 1948]. Donostia: Eusko Ikaskuntza. (2 liburuki).
- Laronde, J.-Cl. (ed.) (2003b): *Eusko Ikaskuntzaren VIII. Kongresua* [Uztaritze, Baiona, 1954]. Donostia: Eusko Ikaskuntza.
- Mitxelena, K. (1988): *Euskal idazlan guztiak*. [Donostia]: Euskal Editoreen Elkarte. (Etor: II. liburukia; Kriselu: VI. liburukia; Labayru: VIII. liburukia).
- Monforte García, I. (1994): *Arantzazu. Arquitectura para una vanguardia*. Donostia: Gipuzkoako Foru Aldundia.
- Orixe (2006): *Gutunak (1917-1961)*. Donostia: Utriusque Vasconiae. (Paulo eta Ibai Iztuetak prestatua).
- Otegi, K. (1985): «Euskal sorketa literarioa (1939-1984). Hurbilketa deskriptiboa», in: Intxausti 1985, 434-448.
- Pagola, M. (2005): *La Nueva Basílica de Arantzazu*. Arantzazu: EFA.
- Sudupe, P. (2000a): *Iokin Zaitegi (1906-1979)*. Gasteiz: Eusko Jaurlaritza. (*Bidegileak*, 20. emanaldia).
- Sudupe, P. (2000b): «Euskal kultura gerraondo minean», in: Apaolaza 2000, 225-246.
- Telleria, X. (1999): *Ixaka López-Mendizabal*. Gasteiz: Eusko Jaurlaritza. (*Bidegileak*, 16. emanaldia).

- Torrealdai, J. M. (1977): *Euskal idazleak, gaur. Historia social de la lengua y literatura vascas*. Arantzazu: EFA (Jakín).
- Torrealdai, J. M. (2003): «Fraide frantziskotarren euskarazko liburuak», in: Intxausti 2003, 593-606.
- Unzurrunzaga, I. (1999): *Patxi Unzurrunzaga (1906-1984)*. Gasteiz: Eusko Jaurilaritza. (*Bidegileak*: 16. emanaldia).
- Urquizu, P. (2000a): «La cultura del exilio vasco en eusquera», in: Abellán et al. 2000, 99-145.
- Urquizu, P. (zuz.) (2000b): *Historia de la literatura vasca*. Madril: UNED Ediciones. (Bertsolaritza: J. Garzia; olertia: I. Aldekoa; eleberria: M. J. Olaziregi; saiakera: X. Altzibar; eta antzertia: P. Urkizu).
- Velez de Mendizabal, J. M. (1981): *Iokin Zaitegi*. Arrasate.
- Yrizar, P. (2001): *Memorias de un vascólogo. Mis relaciones con lingüistas y colaboradores*. Madril: RSBAP.